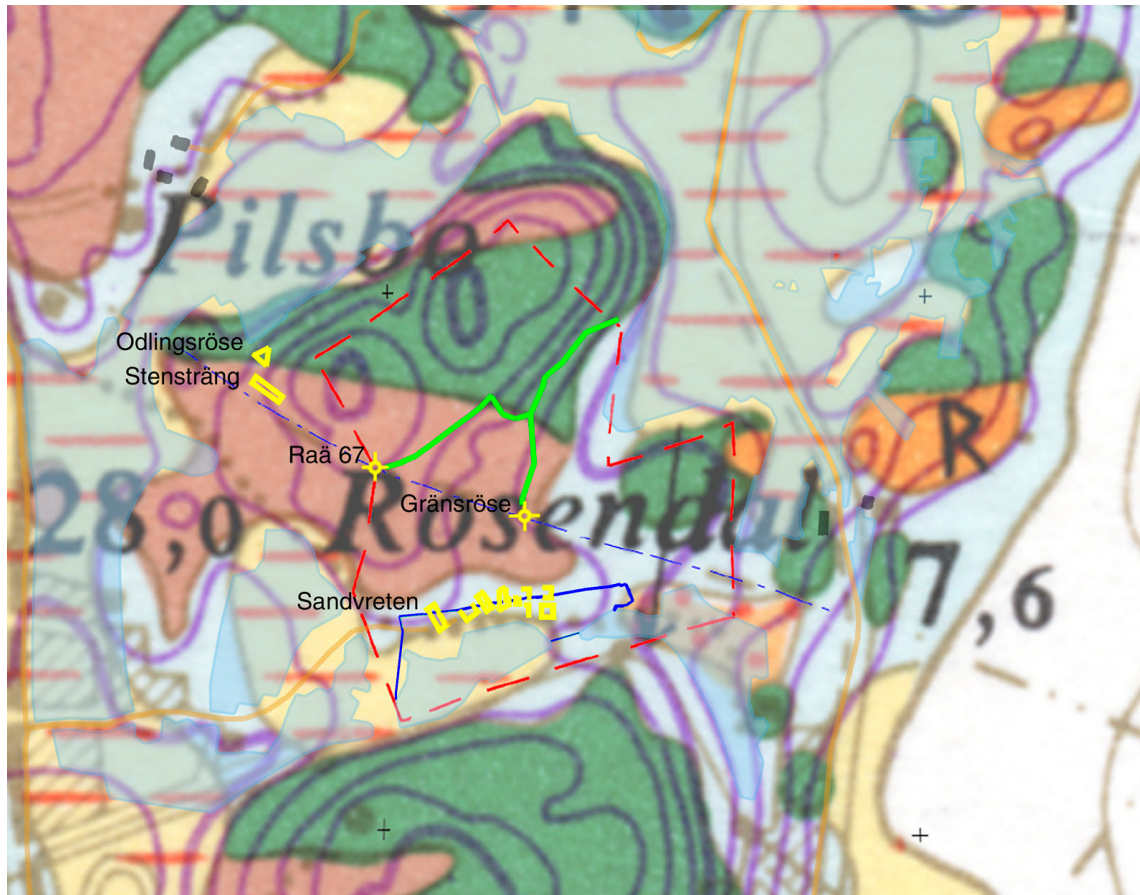

Rapport

Arkeologisk utredning Pilsbo 3

(utredning)

Undersökningsområdet med fornlämningar samt bl.a. rektifierade åkerytor, (i transparent ljusblått), efter ägomättningskarta över "Sigtuna stads vretar och ångar" från 1810, aktnummer A88-1:5. Jordartskartan, Ae-ser. nr 9, ligger som grundkarta. Här syns tydlig hur den äldre odlingsytan fördelar sig över glaciala sediment (glaciällera och morän).

Mats Pettersson
SMUV
Sigtuna Museum

	Grovmo Fine sand		Fornlämning
	Klapper Cobbles		Undersökningsområde
	Glacial lera Glacial clay		Markslagsgräns
	Äldre granit (gnejsgranit) Granodiorite – tonalite		Ägogräns
	Grönsten (gabbro, diorit, an) Basic rocks (gabbro, diorite, amphib)		Äldre väg
	Morän, huvudsakligen sandig Till, mainly sandy, surface layer of w		Gårdsplats
			Åkerytor

Innehållsförteckning

1. Inledning
2. Bakgrund
3. Topografi och fornlämningsbild
4. Källor och bebyggelseutveckling
 - 4:1. Omnämmande om Ortsnamn inom undersökningsområdet
 - 4:2. Torpet Sandvreten
 - 4:3. Bebyggelseutveckling
5. Metod
6. Resultat och slutsats
7. Sammanfattning
8. Rekommendationer
9. Referenser
10. Tekniska och administrativa uppgifter
11. Bilagor

1. Inledning

Sigtuna kommun planerar utbyggnad av ett bostadsområde vid Pilsbo strax norr om Sigtuna stad. Två tidigare etapper har genomförts eller är under genomförande. Nu har turen kommit till den tredje etappen med c:a 130 bostäder.

Länsstyrelsen befarar att det vid markarbeten inom det nu aktuella området finns risk att stöta på fornlämningar som ännu inte är kända, vilket motiverar att en arkeologisk utredning görs.

Länsstyrelsen bedömer också att det område som kommer att tas i anspråk är av sådan storlek att rubricerat lagrum, 2 kap 11 § lagen (1988:950) om kulturminnen, är tillämpligt.

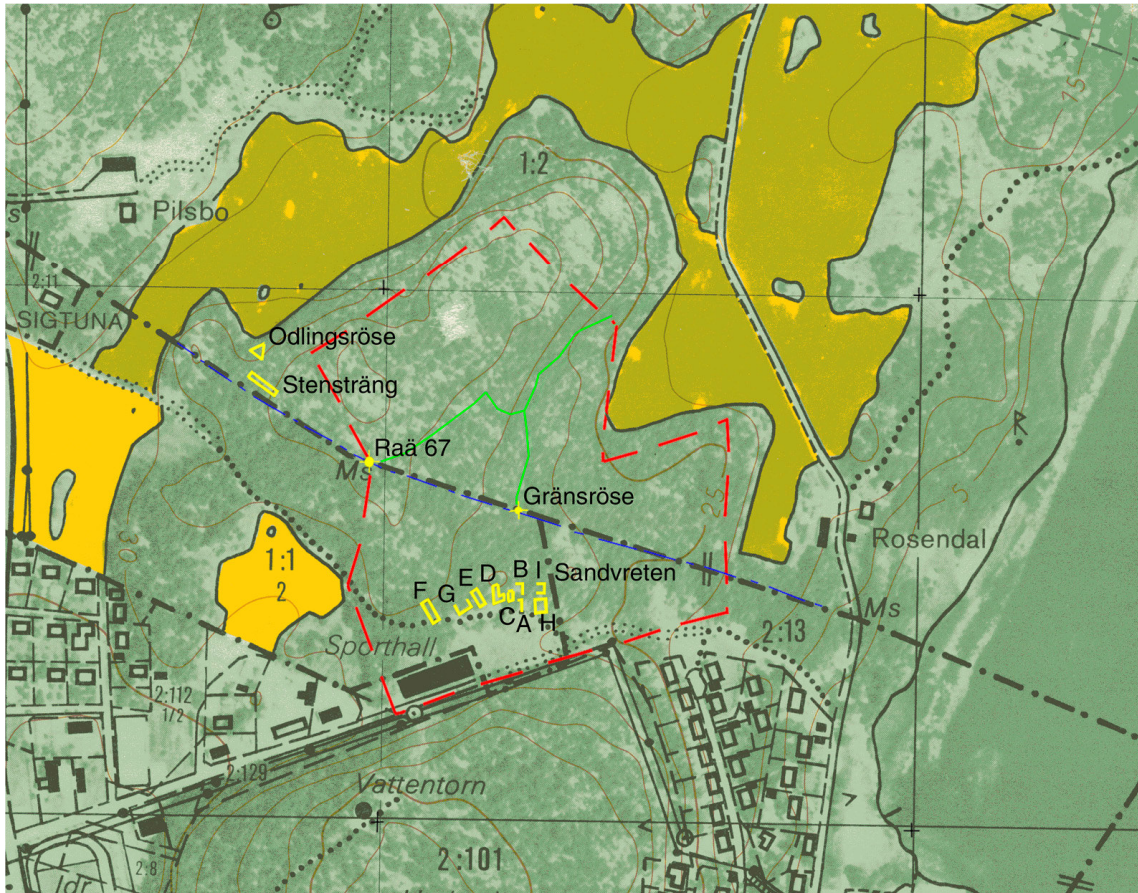

Fig. 1, Undersökningsområdets läge (röd) med fornlämningar – tidigare kända och nyfunna: A-I (gul) - ägo gräns 1727 (blå) och markslagsgräns (grön) med ekonomiska kartbladet, 118 21, som grundkarta.

2. Bakgrund

Utredningsområdet omfattade ca 400x300 meter. De kända fornlämningarna utgjordes av ett gränsröse och ett odlingsröse utan fornlämningsnummer, som ej var inprickade på den ekonomiska kartan. Vid torpet Rosendal, 300 meter öster om området, står en runsten (U 412). Runstenen markerar en vikingatida färdväg, som möjligtvis kan sträcka sig genom området. På var sin sida om området står två av de gränsstenar (Raå 67 och 228) som Magnus Gabriel de la Gardie 1666-67 lät sätta upp för att markera gränsen mellan Wennegarn och Sigtuna. Gränsen löper tvärs igenom området i VNV-OSO riktning.

Även om de kända fornlämningarna i området var förhållandevis få kunde ytterligare synliga eller under mark dolda fornlämningar inom Pilsbo 3-området inte uteslutas. Området ligger över 25-meterskurvan (högsta höjd är 45 meter över havet), vilket betyder att det har varit möjligt att beträda eller bebo området under en stor del av forntiden och även senare. Utredningen innebar en genomgång och analys av det historiska kartmaterialet, geologi, inventering i fält samt ortnamnsstudier.

3. Topografi och fornlämningsbild

Området kring det planerade bostadsområdet är relativt kuperat med stora höjdskillnader på 15-50 meter över havet. Större stenar och block återfinns i skogsområdet, hag- och åkermark återfinns på lerområden, framförallt på glacialera. Något lite postglaciala bildningar, så som

grovmo och klapper, återfinns i områdets sydöstra del, (omslagsbild). Strax norr om gränsstenen Raä 67 finns ett mindre område med tydligt ursvallad morän.

4. Källor och bebyggelseutveckling

4:1. Omnämningen om ortnamn i anslutning till undersökningsområdet.

Nedan redovisas de omnämningen om förekommande ortnamn som finns att hitta i den s.k. ortnamnlådan på SOFI (Språk- och folkminnesinstitutet) i Uppsala.

Angående Pilsbo:

1441 9/ 7 SMR 1937 nr 1427, s. 462.

Eskil Isaksson [Esskil] Ysaksson giver å rätt hindersdag sin hustru Cecilia Haraldsdotter (Cicilia Harazdotter) i morgongåva gods till ett värde av 800 mark i stockholmskt (Stockholms) mynt, nämligen gården Vänngarn (Wenegarn) med de underlydande godsens »Asskerbodha», Vela (Wætlla), Sjöängen (Syøæga), Viby (Wiiby), Pilsbo (Pilsbodhe), Ragvaldsbo (Raffwelsbodhe), Brännbo (Brænebodhe), Kunterbacka (Guntrwdhbake), Humparboda (Hwmpebodhe) och »Laggare»bode«

1528 Gustav I:s reg. 5, s. 116, avskr.

Skiftesbrev mellan konung Gustav och fru Christina Gyllenstierna rörande allt arfvegods efter fru Sigrid Eskilsdotter Banér.

Jttem **pirisboda** renntter 1

Upplands fornminnesförenings tidskrift Bd 10 (1925), s. 26 och 27, Aschaneus: beskrivning om Sigtuna.

Många otalige Trädgårdar säges hafue warit hela staden om kring, som och vthi backarne synes lijkelse til: Nw thenna tiden, äre Trädgårdar mäst i huar gårdh ähnn, vndantagandes någre fåå, som vaanrychten haf ödelagtt. Thee förnämsta äre nu, konungz Trädgårdeⁿ vid Clöstrett, och fågle sängen så kallaz, ther litett ifrå.

Sedan clöstret ödelades och änh tillförende, haf Staden haft sine vissa ägor, clöstrett Sina, och S. Prestebool sina ägor, både til äng och åker, Någre Torp ther omkring, Nämligen, Ragvaldzboda, Bränboda, Heluetzboda och Pilsboda sina &c Staden haffuer haft Sina doch minst, sedan Clöstret och the många kyrkior wardte till.

Pilsboo är köpt vnder Staden af konungen, thett niuta the frijtt för Cronones vttlagor:

Ragualzbooda och : Brendeboo, skatta the vnder wänagarn af. Så haf Staden förbättradt sigh thenna konungens tijdh på alle sijdor. Huadh han här effter kan göre och sigh med förvärffuande förbättre, Står till Gudh, Lyckan och theras flijtighet. Förledna år 1611. äre någre Toma Tompter vptagne och vttmålte, effter konung Carlz Stränge brefz befallning, ther på någre hafue begynt byggia: konungens gode willia haf warit, at Staden ther medh skvllle ökas och komma sigh före.

Angående Rosendal

Ökn. Pötan

Hänvisning till kartor: G84 kG84SV kb där torpet Rosendal finns med kallad Pötan.

4:2 Torpet Sandvreten

Torpläget Sandvreten ligger inom undersökningsområdet. Vid förundersökningens början saknades vetskap om torpets existens eftersom omnämningen saknas på kartblad från modern

tid. Genom studier av äldre kartmaterial (storskaliga kartor) på SOFI i Uppsala, på LMV i Gävle och på Sigtuna Museum har torpläget hittats och bekräftats.

Torpet uppträder första gången i källorna med sitt namn "Sandvreten" på en karta över Sigtuna stads ägor från 1857 (SM), där två hus är markerade. Någon kartkommentar finns däremot inte. Redan på en karta från 1810-13 finns en enhet markerad på platsen (aktnummer: A85-1:5, LMV), dock utan namn och hussymboler. På kartorna från Venngarn 1727 (aktnummer: A85-10:1, LMV), Venngarn 1868 (aktnummer: A85-10:2, LMV), nämns inte något om varken torp eller uppodlad mark på platsen. Om man studerar de ganska omfattande kartkommentarerna till "Sigtuna Stads Vretar och Ängar" från 1857 (aktnummer: A85-1:7) hittar man ett omnämnande angående C. G. Lehmann, porträttmålare, boende på Sandvreten. "C. G. Lehmann har med rättighet till kvarboende erhållit följande ägor...". En viss herr Didrik Andersson finns också omnämnd i texten tillsammans med torpnamnet, men här är sammanhanget oklart. Inget torpnamn finns på själva kartan.

På kartbladet "Sigtuna", V. Ö. 31 (bglk 16, SOFI) från 1865, hittades torpnamnet "Sandvreten". Detta ligger på samma plats som ett antal nyfunna fragmentariska husgrundslämningar och stengärdesgårdar vilka inte finns med i Raä's fornlämningsinventering. Det finns en kartkommentar till det geologiska kartbladet där möjligen en beskrivning av enheten kan finnas, (kontaktperson: Per Vistrand på SOFI).

4:3 Bebyggelseutveckling

Undersökningsområdet, som ligger på båda sidor av gränsen mellan Sigtuna stads ägor och kungsgården Venngarns ägor, är ca 10 ha stort. Den norra delen har tillhört Venngarn och den södra Sigtuna stad. Enligt 1727 års karta ligger torpet Pilsbo och hälften av dess mark innanför Venngarns ägor. Den andra hälften av ägorna ligger innanför stadsgränsen. Staden hade någon gång under medeltiden förvärvat uppodlad mark genom kunglig donation.

Borgarskapet i Sigtuna hade tidigare varit beroende av bönderna kring staden för att föda sina invånare men genom donationen fick de mark för hushållsjordbruk (Rahmqvist)..

Pilsbo omnämns för första gången i skrift år 1441 (Pilsbodhe) enligt utdrag från OAU. Ordet Pil i namnet Pilsbo kan eventuellt komma från en man vid namnet Johan Pil i norra Uppland som finns omnämnd 1312 (Calissendorff 1986, s 1339. Namnets efterled, ett ursprungligt "- bod", är pluralis av bod, kanske med syftning på några slätterbodar. Sådana namn kan härstamma vara från vikingatiden eller senare, enligt OAU.

Hela området norr om Sigtuna stadsgräns domineras av kungsgården Venngarn som omnämns i skrift för första gången på 1200-talet (Nisbel Sandman 1995, s5). Två gravfält från yngre järnålder (Råa 138, 141) visar dock att området varit bebyggt tidigare. Vid början av 1700-talet var Venngarn en kungsgård med Viby och ett 20-tal torp under sina ägor (Nisbel Sandman 1995, s5). Bland dessa torp återfinns Pilsbo' liksom Ragvaldsbo och Brännbo. Torparna fick bruka jorden och utnyttja husen mot att de gjorde dagsverk åt huvudgården.

Liknande förhållanden var det för gårdarna Brännbo och Ragvaldsbo som ligger i nära anslutning till Pilsbo. Ca 1 km NV om nuvarande Pilsbo gård ligger Viby by med en bevarad bebyggelsebild från 1700-talet med åtta torpställen som tillhörde Venngarn (Asson Flygare 1976 s54ff). De äldsta skriftliga belägget för Viby är från 1160-talet då ett cistercienserkloster anlades här, som före år 1184 flyttade till Julita i Södermanland. Både Venngarn och Viby kan ha varit större separata gårdar under järnåldern. Närliggande större gravfält tyder på detta (t.ex. Raä 97). Pilsbo gård kan ha legat under Viby by under medeltiden och under senare tid hamnat under kungsgården Venngarn, (Nisbel, E 1997, *Arkeologisk utredning, Pilsbo-Rosendal etapp 1.* -SMUV).

5. Metod

Metoden innebar en genomgång och analys av det historiska storskaliga kartmaterialet på Gävle lantmäteriverk (LMV), geomorfologi i fält samt det geologiska kartbladet Ae-serien (jordartskartan), och inventering i fält av fasta fornlämningar. Även på ortnamnsarkivet i Uppsala, SOFI, gick berörda ortnamn igenom plus det kartmaterial som fanns där - en äldre geologisk karta, bglk 16 med bland annat noteringar om fornlämningar.

Kartmaterial exciperades (avritades) för att sedan rektifieras (storleks- och vinkelkorrigering), och därefter läggas på olika grundkartor (alla grundkartor är inlagda med samma utsnitt för att lättare bli jämförbara) på dels det ekonomiska kartbladet (fig. 1), dels på ett montage av två storskaliga kartor (fig. 2) och slutligen på jordartskartan, Ae.-serien, (fig. 3). Överläggen bestod alltså av uppgifter om äldre ortnamn och ägofigurer från de storskaliga kartorna samt resultat från nyinventeringen i samband med denna utredningen, samt fornlämningsinventeringen.

Syftet var att lokalisera okända gårdsplatser, sätta äldre markanvändning i relation till fasta fornlämningar och ortnamn samt även naturbildningar. Figurerna 1, 2 och omslagsbilden har samma skala och samma utsnitt för att lättare kunna jämföras med varandra.

6. Resultat och slutsats

I utredningsområdets södra del hittades 9 tidigare okända stenformationer tolkade som rester efter torpet Sandvreten – troligen bebott <1810->1865, (bild 1 och fig. 1). Torpet är inte omnämnt i jordeboken vilket kan bero på att det inte betal skatt då de legat under Venngarns ägor. Fastigheten kan också ha varit ett soldattorp, (Karin Urvik, SOFI). Övriga fornlämningar inom området är ett gränsröse (saknar fornlämningsnummer) som ligger på ägogränsen mellan Venngarn och Sigtuna, och Raå 67 (en grännssten i röd kalksten) med texten SIGGE THUNA A° 1667, WENNE GARN A°, (vilken är ordentligt inplankad som skydd vid byggnationen).

Den nyfunna stensträngen direkt norr om Pilsbo 2-området mot Pilsbo 3 är fortfarande intakt i sin östra del, ca 20 meter, men som det ser ut övertäckt av byggnadsmassor - jord samt stenar (ca 2 meter i diameter) i en tät kantkedja, väster om hällen, (bild 3). Norr om stensträngen, ca 40 meter, ner mot åkern, ligger ett trekantigt odlingsröse 3 x 3 meter stort, (fig. 1).

Fig. 2, kartan består av ett montage av de två äldsta tillgängliga kartorna över området, dels, "Sigtuna stads ägor" 1857 och dels, akt A85-10:2, "Kungsgården Venngarn" från 1868. De visar läget för torpet Sandvreten och de vid denna utredning påträffade stenkonstruktionerna samt fasta fornlämningar inom undersökningsområdet. En äldre kartan, akt A85-10:1 – ägomättningskarta - över Venngarn från 1727 går inte att uppbringa under överskådlig tid, (på grund av reparation), men finns på LMV.

Bild 1 och 2, stenkonstruktioner i området Sandvreten: den övre bilden (foto: 4865) visar rester efter en torpgrund (motsvarar G i fig. 1) som sammanfaller med den västra byggnaden i fig. 2, den nedre bilden (foto: 4863) visar rester efter en stengärdesgård (motsvarar F i fig. 1).

Bild 3, visar en stensträng (se fig. 1), sedd från NÖ (foto: 4880), som relativt väl sammanfaller med ägo gränsen mellan Sigtuna stad och Kungsgården Venngarn, bortom hällen (övre högra hörnet av bilden) är den övertäckt av byggnadsmassor.

7. Sammanfattning

Utifrån de data som framkommit kan som äldsta datering av torpet Sandvreten sättas till 1810. Vid fornlämningsinventeringen som gjordes i samband med denna utredning tillkom nio okända lämningar i form av stengärdesgårdar och syllstensgrunder, och det är mycket troligt att alla har med torpet Sandvreten att göra. *Eftersom torpet troligen tillkommit efter 1750 - vilket är den tid Riksantikvarieämbetet satt som gräns framåt tiden för fast fornlämnning - faller det utanför definitionen för fornlämnning.*

Vid byggstarten kommer lämningarna att markeras för att göras väl synliga. Detsamma gäller gränsröset strax norr om torpplatsen. Detta röset ligger på gränsen mellan Sigtuna och Venngarns ägor, mitt emellan gränsstenarna, Raä 67 och Raä 228 i S:t Olofs socken.

8. Rekommendationer

I det moderna samhället pågår ständigt en omdaning av det levande landskapet. Det kan handla om exploatering eller igenväxning. Under senare år har behovet av förståelse för landskapets historiska innehåll och kraven på forskning kring detta blivit allt större. Fornlämningsbegreppet har vidgats till att omfatta fysiska lämningarna av arbete och liv i form av boplatser, fossila odlingsspår, anläggningar och konstruktioner från olika näringsfång. Att skydda och bevara spår i kulturmiljön av denna typ får ses som en kvalitet och bidrar till förståelsen av det äldre odlingslandskapet men också dagens landskap.

De lämningar som nämnts i kap 6 - torpgrunder, stengärdesgårdar, gränssten och gränsröse samt odlingsröse - faller utanför fornlämningsbegreppet på grund av sin ålder, >1750. De ska bevaras och tas hänsyn till vid planeringen av området Pisbo etapp 3 och markeras tydligt för att inte skadas vid byggnadsarbetet.

Går de inte att bevara bör de dokumenteras. Även en mindre arkeologisk undersökning kan bli aktuell.

Dokumentationsmaterial: fältritningar och foton förvaras på Sigtuna museum.

9. Referenser

Kartor

LMV, A85-10:2 Kungsgården Venngarn 1868

LMV, A85-10:1 Kungsgården Venngarn, ägomätningsskarta, 1727

LMV, A88-1:5 Sigtuna Stads Åkergården Vretar och Ångar, 1810

LMV, A88-1:7 Sigtuna 1857

Sigtuna Museum, Sigtuna Stads Ägor, 1857

Ekonomiska kartbladet 118 21

Jordartskartan Ae.-ser. Nr: 9

SOFI, bglk 16 från 1865

Cserhalmi, N 1998. *Fårad mark. Handbok för tolkning av historiska kartor och landskap.* –Lund

Nisbel, E 1997, *Arkeologisk utredning, Pilsbo-Rosendal etapp 1.* -SMUV

Tollin, C 1991. *Ättebackar och ödegården. De äldre lantmäterikartorna i kuturmiljövården.* –Stockholm

10. Tekniska och administrativa uppgifter

Diarienummer: 2021-01-5228

Uppdragsgivare: Sigtuna kommun

Socken: St: Olof

Landskap: Uppland

Ekonomiskt kartblad: 118 21

Typ av undersökning: Förundersökning

Fältarbetstid: 1/ 7-4/ 7-2002

Mats Pettersson

11. Bilagor

Fotolista, digitala fältbilder, Pilsbo 3

Nummer	Motiv	Från	Datum	Signatur
48363	Stengärdesgård, F	SÖ	9/ 7	MP
4864	Stengärdesgård, F	Ö	9/ 7	MP
4865	Stensyll/ grund, G	SV	9/ 7	MP
4866	StengärdesgårdE	NV	9/ 7	MP
4867	Stengärdesgård,E	NÖ	9/ 7	MP
4868	Stensyll/ grund,D	S	9/ 7	MP
4869	Stensyll/ grund,C och D	SV	9/ 7	MP
4870	Stensyll/ grund,C och D	Ö	9/ 7	MP
4871	Stengärdesgård, A och stensyll, B	VSV	9/ 7	MP
4872	Stengärdesgård, A	V	9/ 7	MP
4873	Stensyll, B	NV	9/ 7	MP
4874	Stensyll, B	NÖ	9/ 7	MP

4875	Stengärdesgård, A	S	9/7	MP
4876	Stengärdesgård, A och stensyll, B	ÖSÖ	9/7	MP
4877	Stensyll, H	NNÖ	9/7	MP
4878	Stensyll,H	S	9/7	MP
4879	Stensyll, I	SÖ	9/7	MP
4881	Gränsröse mellan RAÄ 67 och 228, St Olofs sn.	S	9/7	MP
4882	Stensträng/ gärdesgård i norra delen av Pilsbo 2	NNÖ	9/7	MP